

TIP ETİĞİNDEN BİYOETİĞE İLERLERKEN BİYOETİK UZMANI: SORUN KÜMESİ Mİ ÇÖZÜM MÜ ?

İlke Bezen AYDOĞDU, Nesrin ÇOBANOĞLU

ÖZET

“Biyetik”in bilimsel araştırmalar sırasında sonuçları öngörülemeyen modern teknolojiler nedeniyle, hem insan ve öteki canlıların yaşamlarının hem de insanın özgürlük ve onurunun tehlike altında olduğu, olabileceği her yerde gerekli olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda biyetik ikilemlerin ya da çelişkilerin karşılaşıldığı durumlarda biyetik uzmanları ya da biyetikçiler önemli bir duruşa sahiptir. Biyetik uzmanları uygulama ve biyetik tartışmalarda önemli rol oynamakta ve kitleleri etkilemektedir. Biyetik uzmanları, biyetiği ilgilendiren bütün sorunlardaki çelişkilere, ikilemlere ya da güçlülere detaylı bilgileri ile yön vermektedirler. Biyetik uzmanlarının son yıllarda giderek artan bir biçimde akademik ortamda, hukuk, tıp, çevre ve siyaset alanlarında kamuya etik sorunlar ve ikilemler hakkında öneriler sunmaları göze çarpmaktadır. Biyetik uzmanlarının yaptıkları birçok açıklama ya da öneri, çoğu zaman aydınlatıcı olsa da akademik ortam içinde ve dışında, bazen kuşku ya da muhalefet ile karşılanmaktadır. Bununla birlikte biyetik uzmanlarının varlığının uygulamada ve biyetik ikilemlerin çözümünde işe yaramadığı, durumu karmaşıklaştırdığı yapılan ortak bir eleştiridir. Biyetik uzmanlarının sorun oluşturdukları mı yoksa çözüm ürettikleri mi yapılan tartışmaların başında yer almaktadır.

1. Giriş

Günümüzde tıp etiğinden, bilim adamının, ilgili alanda araştırma yaparken veya mesleğini icra ederken genel olarak neleri yapması ve neleri yapmaması gerektiği sorusunu ve bilim adamının belirli bir durumda karşılaştığı bir sorunu nasıl çözmesi gerektiği sorusunu yanıtlaması beklenmektedir.

Dr. İlke Bezen AYDOĞDU
Firat Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO - ELAZIĞ
ilke@frat.edu.tr

Doç. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU
Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı - ANKARA
nesrinc@gazi.edu.tr

Aydoğdu, İ., B., Çobanoğlu, N., “Tıp Etiğinden Biyetiğe” V. Tıp Etiği Kongresi, 13-15 Kasım 2008, Ankara, kongresinde sunulan sözlü bildirinin güncellenmiş halidir.

Tıp etiği biyoetiğe doğru evrilirken biyoetiğin konusunun tıp etiğinin ana konusu olan insan hayatı değil, doğada var olan tüm organizmaların hayatı olduğu bilinmektedir. Biyoetiğin gündeme gelmesi özellikle moleküler biyologları ikileme sürükleyen modern gen teknolojileri aracılığı ile başlamıştır. Biyoetik, bilimsel araştırmalar sırasında sonuçları öngörülemez modern teknolojiler nedeniyle, hem insan ve öteki canlıların yaşamlarının hem de insanın özgürlük ve onurunun tehlike altında olduğu, olabileceği her yerde gereklidir. Bu bağlamda biyoetik ikilemlerin ya da çelişkilerin karşılaştığı durumlarda biyoetik uzmanları ya da biyoetikçiler önemli bir duruşa sahiptir. Biyoetik uzmanlarının uygulamada ve biyoetik tartışmalarda önemli rol oynadığı, kitleleri etkilediği bilinen bir gerçektir. Biyoetik uzmanları, biyoetiği ilgilendiren bütün sorunlardaki çelişkilere, ikilemlere ya da güçlüklerle detaylı bilgileri ile yön vermektedirler.

Biyoetik uzmanlarının son yıllarda giderek artan bir biçimde akademik ortamda, hukuk, tıp, çevre ve siyaset alanlarında kamuya etik sorunlar ve ikilemler hakkında öneriler sunmaları göze çarpmaktadır. Biyoetik uzmanlarının yaptıkları birçok açıklama ya da öneri, çoğu zaman aydınlatıcı olsa da (hayvanların ahlaki statüsü, fetuslar, yeni doğan bebekler, organ nakilleri ve diğer konular) akademik ortam içinde ve dışında, bazen kuşku ya da muhalefet ile karşılaşmaktadır.

Biyoetik uzmanlarının varlığının uygulamada ve biyoetik ikilemlerin çözümünde işe yaramadığı, durumu karmaşıklaştırdığı yapılan ortak bir eleştiridir. Yapılan tartışmaların odağı biyoetik uzmanlarının yerinin neresi olduğudur.

Herhangi bir çalışma ya da araştırma belki biyoetik uzmanları olmadan yapılabilir. Ama bilinmesi gereken biyoetik uzmanlarının katılımı ile araştırmaların ya da projelerin daha kabul göreceği ve daha gerçekçi sonuçlara ulaşacağıdır. Bununla birlikte ayrıca vurgulanan biyoteknoloji şirketlerinin araştırma projelerine ya da biyoetik merkezlerine sponsor olup bir nevi "full-time" biyoetik uzmanları bünyesinde çalıştırması ya da çalışmalarını karşılığında akademik biyoetik uzmanlarına belli bir miktar ödemesidir.

Bu makalede tıp etiğinden biyoetiğe geçildiği günümüzde karşılaşılan biyoetik ikilemlerde biyoetik uzmanlarının rolü ve durumu, etik kuramlar bağlamında tartışılmaya çalışılacaktır. Biyoetik uzmanlarının nasıl davranması gerektiği alan özelinde verilecek örneklerle daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır. Biyoetik uzmanlarının neden uygulamalarda yanlış anlaşıldığı ve finansal kazançların kararlarını etkilemesi konuları da ele alınacaktır.

2. Etik Kavramına Genel Bir Bakış

Etik, insan eylemlerine ilişkin değerler felsefesi olarak ortaya çıkmıştır. Etik, insan-insan ilişkilerinde açık uçlu sorulara "iyi-kötü" değerlendirmeleri ile yanıtlar bulmaya çalışmaktadır. Etik, ahlaki tutumların ardında yatan yargıları ele alarak, insanın bütün davranış ve eylemlerinin temelini araştırmaktadır. Çoğu zaman birbirlerinin yerlerine de kullanıldığı görülen etik ile ahlak arasında yakın bir ilişki bulunmakla birlikte etik, ahlak ve toplumca belirlenen ahlaki ilkelerin niteliğini sorgulayan felsefedir(1). Sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik etik yaklaşımlar çerçevesinde uygulamalı etik insanların ekosistem ve insan sağlığı ile tekrar bütünleşmesini sağlayacak sürdürülebilir bir toplum oluşturmaya yönelik yönlendirici fikirler olarak karşımıza çıkmaktadır (2).

Etik kavramı, Yunanca ethos sözcüğünden türetilen “davranış biçimini ifade eden karakter” anlamına gelir ve “ahlaki değerler statüsü” olarak tanımlanmaktadır(1). Aristoteles’ten bu yana bir felsefi disiplinin adı olan etik’in Yunancadaki kullanımına ilişkin iki farklı anlamı söz konusudur. İlk kullanımı alışkanlık, töre, görenek anlamlarını taşımakta; eylemlerini antik sitede geçerli olan töreye uygun olarak eğitim yoluyla düzenlemeye alışkın kişi, genel kabul gören “ahlak yasası” normlarını izlediği sürece etiğe göre davranmaktadır. Ama dar anlamda ve asıl anlamına göre, etiğe uygun eylemde bulunan ve davranan kişi, aktarılan eylem kurallarını ve değer ölçülerini sorgulamadan uygulamayıp; aksine, kavrayarak ve üzerinde düşünerek talep edilen iyiyi gerçekleştirme için onları alışkanlığa dönüştüren kişidir. Alışkanlık, töre ve görenek karakter anlamını da almakta, erdemli olmanın temel tavrı olarak pekişmektedir. Yunanca ethos kavramının Latince karşılığı mos sözcüğüdür. Hem töre hem de karakter anlamına gelmektedir. Ahlak, bir insan topluluğunda karşılıklı ilişkilerde gelişen saygı ve birbirini benimseme süreçlerinden oluşan ve kendilerine norm olarak geçerlilik tanınan geneli bağlayan eylem modellerini içermektedir. Olgunlaşmış yaşam biçimlerini temsil eden düzen kurumlaşmalarını; bir topluluğun değer ve anlam anlayışlarını yansıtan yaşam biçimlerini göstermektedir (3).

Bunun yanında, etik ve ahlak arasında yakın anlam ilişkisi bulunmakla birlikte kavramların karıştırılmaması gerekmektedir. Etik ve ahlak kavramları çoğu kez birbirlerinin yerine kullanılabilir. Ama etik, ahlaki da içeren daha geniş bir alanı ifade etmektedir. Etiği, ahlak ve hukuk ile birlikte geleneği de kapsayan çok geniş anlamda kullanan hukuk felsefecileri ve toplum bilimcileri bulunmaktadır. Etik kavramı, kullananların ve değişik kullanılışların yöneldiği amaçlarla, çok geniş bir alanı kapsamına almaktadır. Bu kullanımlar, kavrama farklı içerikler yüklemektedir (4). Etik, insan eylemlerini konu almaktadır. Etik ilişkin yapısını ve sorunlarını araştırmada tek ipucu insan eylemleridir. (5) Etik, bir eylemi, iyi bir eylem yapan niteliksel durumu sormaktadır. Etik alan, birey ve bireylerden oluşan toplumun değerlerinin felsefi açıdan incelenme alanını oluşturmaktadır (6). Bu anlamda, dolaylı ya da dolaysız olarak insanı ilgilendiren ve yeni yaklaşımlarla insan dışındaki varlıkları da ilgilendirmeye başlayan her konunun, etiğin ilgi alanına girmesi kaçınılmaz olmaktadır (1). Bununla birlikte eskiden metafizik kavramlar ile temsil edilen yani Tanrı ve onun yarattığı doğal düzeni temsil eden etik değerlerin günümüzde daha iyi yaşam ve ilerlemeye yönelik kavramlar ile temellenmeye başladığı belirtilmektedir (7). Eskiden etik alanında, dar bir mekanda ve sınırlı bir zaman içinde oluşan ikilemler irdelenirken, günümüzde, gelecek kuşaklar ve evren kavramlarını da dikkate alan ve tüm canlıları kapsayan bir biyoetik anlayışına doğru kaymıştır.

3. Uygulamalı Etik

Etik sadece kuramsal bir bilgi olarak değil, uygulamalı bir bilim olarak da yapılmaktadır. Genel etik ilkelerin belirli yaşam ve eylem alanlarına uygulanmasıyla “somut bir etik” olacağı belirtilmektedir (3). Uygulamalı bilimsel bir etkinlik olarak tanımlanan tıp alanında etik, tıp etiğine dönüşmektedir. Çevre etiği, yönetim etiği, siyasal etik, araştırma ve yayın etiği.. uygulamalı etik örnekleri olarak ilk akla gelenler olabilir.

Bir toplulukta uygulamalı etik, işin nasıl yapılacağına ait kararlar alınması ve bunun uygulanması ile olanaklıdır. Uygulamalı etik kavramında olay-olgu ayırımına yer verilmelidir. Bir zaman çizgisi üzerinde karşılaştığımız tikel eylemler “olay”ı, bu tikel eylemlerin zaman

çizgisi üzerinde süregelmesi de “olgu” kavramını ortaya çıkarmaktadır. Uygulamalı etik alanında, tıp etiği, çevre etiği, yönetim etiği, bilim ve araştırma etiği, hukukta etik, medya etiği, mühendislik etiği vb. çok sayıda etikten, hatta ne kadar “uzmanlık gerektiren meslek” varsa o kadar da “mesleki etik”ten söz edilmesi mümkündür (4).

Tıp Etiği

En yüksek uzmanlık gerektiren mesleklerin bilimler değil, uygulamalı bilimler, dolayısı ile sanatlar olduğu söylenmektedir. Profesyonel mesleklerden olan hekimlik mesleği özel anlamda bir sanattır çünkü onun yöneldiği “şey” hasta olarak insan, genel olmayan, standartlaştırılmayan eylem nesnesidir. Bundan dolayı meslek etikleri hareketinin tıp etiği ile başlaması ve daha sonra ekonomi etiğine ya da mühendislik etiğine ve teknik meslekler etiğine kadar uzanması akla yatkındır.(8)

Bugün tıp etiğinden beklenen, bir bilim adamının, ilgili alanda araştırma yaparken veya mesleğini icra ederken genel olarak neleri yapması ve neleri yapmaması gerektiği sorusunu ve bir bilim adamının belirli bir durumda karşılaştığı bir sorunu nasıl çözmesi gerektiği sorusunu yanıtlamasıdır (9).

Tıp, insanla varolan bir meslektir. Tarihin her evresinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan hekimlerin davranış biçimleri de meslekleri kadar önemli olmuştur. Hekimlerin mesleki uygulamalarında uyması gereken sosyal ve hukuki kuralları içeren ilk düzenlemeler bundan 5000 yıl önce Eski Mısır’daki Hamurabi yasalarında bulunmaktadır. Bu düzenlemelerde hekimlerin alacağı ücretlerden ve hatalı uygulamalarında kendisine verilecek cezalardan bahsedilmektedir. Tıbbi etikten çok tıp hukuku ve tıbbi deontoloji ile ilgili de olsa da önemli bir belge sayılmaktadır. Bundan başka Eski Mısır’dan kalan Ebers Papirüsü, Edwin Smith Papirüsü, Berlin Papirüsü ve Kahun Papirüsü tıp tarihinde kayda değer yeri olan eserlerdir. Ancak bu papirüslerde tedavi, ilaç yapımı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Hayatlarında metafiziğe ve mistisizme yer veren Çin ve Hindistan’daki eserlerde ise tıp etiğinin izlerine rastlamak mümkündür (10).

Eski Yunan’da durum biraz farklıdır. Burada hekimler aynı zamanda birer filozoftur. Uygulamalarında ve eserlerinde belli ahlaki ilkelere ve meslek kurallarına yer verirler. Hekimlik mesleğinin sembolü olan Hippocrates’ın etik kodları yüzyıllardan beri kullanılmıştır. Bununla birlikte, bunun değişik formu tıp fakültelerinde mezuniyet seremonilerinde kullanılmaktadır. Hippocrates Andı diğer bilim dallarına da yol gösterici olmaktadır. Hippocrates Andındaki ifadeler tıp uygulamalarının yanında Tıp Etiği ve Tıbbi Deontoloji için de dönüm noktasıdır. Bugün tıp etiği içinde yer alan kavramlar ilk kez burada dile getirilmiştir. Daha sonra gelen Galen’de hekimlerde olması gereken ahlaki özellikler, mesleki ve kişisel ilişkilerinde uyması gereken kural ve konulardan bahsetmiştir. İslam dünyasında da hekimlerin yeri ayrıydı. Hekimin ahlakı ve özellikleri konusunda çeşitli belgelere rastlanmaktadır (7). Tıp etiğinin kodları ilk kez 1803’de, yeniden Thomas Percival tarafından hazırlanmıştır. Daha sonra büyük ölçüde Percival’ın etik kodlarına dayanarak 1847’de ABD’de American Medical Association tarafından etik kodlar hazırlanmıştır. Daha sonraki yıllarda bu kodlar gözden geçirilerek yeniden güncellenmiştir (11).

Tıp etiğinin gerekliliği, hekim-hasta, uzman-uzman olmayan arasındaki giderilemez asimetriden kaynaklanmaktadır. Bu asimetri ne para ve ücret düzenlemesi yoluyla, ne de

hukukla ve hekimlerin yaptıklarının hukuk yoluyla denetlenmesiyle giderilebilir. Hekimin hastaya davranışı, aslında ayrılmaz bir biçimde hastanın hekime olan güveni ile hekimden etik taleplerine dayanır, hukukun ve parasal taleplerin yetmediği yerde de bu güvenle yetinilebilir (8).

Tıp etiği, doktorluk faaliyetini, yardıma muhtaç olanlara gerektiği şekilde yardım etme biçimindeki genel normun somutlaştırılması olarak görmektedir. Yardıma gereksinim duyanlar, bu durumda hastalardır ve onlara yapılması gereken yardım esas olarak tıbbidir, yani doktorun öncelikli ödevi, hastaya zarar vermeden ya da hastanın iradesine karşı bir davranışa girmeden, onun sağlığını korumak ve hastanın yeniden sağlığına kavuşması için gerekli araç ve yollara başvurmaktır (3).

Tıp etiğinde son yıllarda en çok kullanılan etik ilkeler kavramı ve onun öğeleri Hippocrates'e kadar uzanmaktadır. Tıp etiğinde öne çıkan ilkeler, sır saklama, yararlılık, eşitlik, adalet ve özerklik ilkesi'dir.

Eylemler arasında karar mekanizması oluşturulurken 4 tane temel etik kuram kullanılmaktadır. Bunlar; Kantiyen, Utiliteryan, Komunitaryen ve Liberal etik kuramlardır.

Kantiyen etik kuramda araç-amaç ilişkisi eylemin niteliğini belirlemektedir. Eylemin sonucu ne olursa olsun saptanan amacın niteliği eylemin değer kazanmasında önemlidir. Burada araç iyi ise iyi bir iş yapılmış demektir. İnsan eyleminin değerler açısından doğru ya da yanlış oluşu, onun sonuçlarının iyi ya da kötü oluşundan tümüyle bağımsızdır. İyiyi "iyi", olduğu için bir ödev yaklaşımıyla istemelidir. Bireyin sorumluluk duygusu ve iyiye yönelik içsel değerleri güçlendirilerek yapılmayan, özgür istenç olmaksızın gerçekleştirilen eylem sonucu ne olursa olsun değersizdir. Ayrıca, insan, gerekçesi ne olursa olsun hiçbir amaç için araç olarak kullanılmamalıdır (4).

Utiliteryan etik kuramda; en fazla sayıda insana iyilik verecek eylem iyi eylem olarak değerlendirilir. Burada eylemden etkilenecek insanların sayısı ve eylemden etkilenme dereceleri önemlidir. Az sayıda olan insanların daha çok zarar göreceği olması da, iyiliği çok olanların yanında ihmal edilebilir. Araç-amaç ilişkisi eylemin değerini belirlemez Jeremy Bentham ve John Stuart Mill tarafından geliştirilmiştir. Önde gelen noktası insan eylemlerinin sonuçlarıdır (4).

Komunitaryen kurama göre toplumu oluşturan her bir birey değerlidir. Eylem toplumu iyiye götürüyorsa iyi bir eylemdir. Eylemin değer ve sonuçlarını bu durum belirlemektedir. Bireylerin içsel niyeti ve eylemin amacı önem taşımamaktadır (4).

Liberal etik kuram her kişinin gelişmişliği ve yetenekleri doğrultusunda iyiyi hak ettiğini vurgulamaktadır. Bireyin özgür davranması ve kendi istenci doğrultusunda eylemde bulunması ve bu eylemin iyiye varması değerlidir (4).

Biyoetik

Biyoetiğin konusu hayattır; sadece tıp etiğinin ana konusu olan insan hayatı değil, doğada var olan tüm organizmaların hayatıdır (3). Biyoetik, özellikle moleküler biyologları ya da hekimleri ikileme sürükleyen ve üzerlerine kuşku düşüren modern gen teknolojileri aracılığıyla gündeme gelmiştir. Başlangıçta yalnızca araştırmalarda yeni perspektifler açmak amacıyla değil, insan, hayvan ve bitkilerin daha iyi bir yaşama kalitesine ulaşmaları için kalıtımın özünü iyileştirmek amacıyla geliştirilen gen teknolojileri, kötüye kullanıma ya da önceden görülmeyen zararlara yol açabilme olasılıkları nedeniyle tehlikeli olmaları söz konusu olduğundan günümüzde giderek endişe ile karşılanır olmuştur. (12)

Günümüzde biyoetik, oldukça farklı konuların yer aldığı geniş bir alanı kapsamaktadır ve bunun sonucunda, doğan sorunlar da oldukça fazla olmaktadır. 1970'lerin başında bu konuların başında medikal olarak yapay dölllenme gelmekteyken, günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte organ, doku ve hücre bağışlama, embriyolojide yapılan çalışmalar, klonlama ve öteki insan üzerinde denemeleri içeren proje ve araştırmalar, genetik alanının epidemiyolojik, tanısal ve tedavi etme açısından kullanılması, gen aktarımı ile tarımsal gıdaların değiştirilmesi ve genetik olarak değiştirilmiş organizmaların (GDO) üretilmesi gibi oldukça farklı konular da biyoetiğin kapsamına girmeye başlamıştır (7).

Bununla birlikte yararlı bitkilerin genetik donanımının açıklıkla mücadele için iyileştirilmesi, var olan kaynakların bütünsel bir bakışla korunması, sürdürülebilirliğin sağlanması ve üretilen ürünlerin adil olarak dağıtılması gerekliliği, tüm insanların gönencinin sağlanması fırsat ve ayrıcalıklardan olabildiğince eşit ölçüde yararlanabilmesi gibi görevler biyoetiğin görevleri arasındayken genelde karşı çıkılan kalıtım genine müdahale, çalışanların genom analizlerinden geçirilmesi, ayrıca gen teknolojisiyle değiştirilen mikroorganizmaların denetimsizce serbest bırakılmaları ve gen teknolojisinin askeri amaçlarla kullanılmasını gibi durumlardır (7).

Biyoetik, gerek insan hayatının ve diğer varlıkların hayatlarının, gerekse de insanın özgürlük ve onurunun, bilimsel araştırmalarda, sonuçları tahmin edilemeyen modern teknolojiler nedeniyle tehlike altına girdiği her yerde gereklidir. Teknoloji sayesinde yapılabilir ve mümkün olanı uygulayıp sorumsuzca davranmak yerine, genelin çıkarını dikkate alarak teknolojik müdahalenin sınırlarının çizilmesi şarttır (7).

4. Biyoetik Uzmanlarının Yeri

Kavramsal tanımlardan da anlaşıldığı üzere tıp etiği biyoetiğe doğru evrilirken biyoetiğin konusu tıp etiğinin ana konusu olan insan hayatı değil, doğada var olan tüm organizmaların hayatı olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle moleküler biyologları ikileme sürükleyen modern gen teknolojileri aracılığı ile gündeme gelen biyoetik, bilimsel araştırmalar sırasında sonuçları öngörülemeyen modern teknolojiler nedeniyle, hem insan ve öteki canlıların yaşamlarının hem de insanın özgürlük ve onurunun tehlike altında olduğu ve olabileceği her yerde gerekli olduğu bilinmektedir (13).

Bu bağlamda biyoetik ikilemlerin ya da çelişkilerin karşılaştığı durumlarda biyoetik uzmanları ya da biyoetikçiler önemli bir duruşa sahiptir. Biyoetik uzmanlarının uygulamada ve biyoetik

tartışmalarda önemli rol oynadığı, kitleleri etkilediği bilinen bir gerçektir. Günümüzde yapılan birçok araştırmada biyoetik uzmanları söz sahibidir. Biyoetik uzmanları, biyoetiği ilgilendiren bütün sorunlardaki çelişkilere, ikilemlere ya da güçlülere detaylı bilgileri ile yön vermektedirler (13).

Bir James Bond filminde kimin doğru ve kimin yanlış olduğu açık bir şekilde belliyken gerçek hayatta bu o kadar açık bir şekilde belli değildir. İşte etik iyi ve kötü arasında bir karar verilmesini sağlamaktadır. Biyoetik uzmanları etik kuramların yanında etik ilkeleri de kullanarak etik sorunlara çözüm bulmaktadır. Yararlı olma, zarar vermeme, özerklik ve adalet ikeli sadece insanlar için değil, diğer biyoetik konularında da biyoetik uzmanlarının kullandığı ilkelerdir (13).

Teknoloji ve biyolojik süreçlerin hızla ilerlemesi insanların hayatlarına özellikle sağlık, beslenme ve çevre alanında birçok yenilik ve değişim getirmiştir. Ancak bu yenilik ve değişimlerin hızlı bir şekilde olmasının bazı noktalarda insanları endişelendirdiği bir gerçektir. Bu endişeler kendini etik alanda göstermektedir (13). Özellikle insan klonlama, hayvan deneyleri, ya da genetiği değiştirilmiş organizmalar konusunda...

Biyoetik uzmanları pratik biyoetik sorunlarda akla uygun bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte biyoetik uzmanlarının tartışmalara katılımı sonuçları daha kabul edilebilir hale getirmektedir. Teknolojinin gelişmesi ve buna bağlı olarak çeşitli sorunların artmasıyla günümüzde felsefeciler yeni bir şekilde kendini göstermektedir. Özellikle biyoetik uzmanları akademik camianın yanında tıp, hukuk ve siyaset alanlarında etik sorunlar hakkında geniş kitlelere tavsiyeler vermeye başlamıştır. Biyoetik uzmanlarının son yıllarda giderek artan bir biçimde akademik ortamda, hukuk, tıp, çevre ve siyaset alanlarında kamuya etik sorunlar ve ikilemler hakkında öneriler sunmaları göze çarpmaktadır (13). Biyoetik uzmanları çeşitli alanlarda yapılan çalışmalarda ve araştırmalarda söz sahibi olmaktadır. Biyoetik uzmanlarının yaptıkları birçok açıklama ya da öneri, çoğu zaman aydınlatıcı olsa da (hayvanların ahlaki statüsü, fetuslar, yeni doğan bebekler, organ nakilleri ve diğer konular) akademik ortam içinde ve dışında, bazen kuşku ya da muhalefet ile karşılaşmaktadır (14).

Biyoetik uzmanlarının biyoetiğin konuları ve biyoetik tartışmalar söz konusu olduğunda görüş bildirmesi inkar edilemez bir gerçektir. Ancak bununla birlikte bu bildirimleri yaparken zaman, mekan ve bireylerin uygun durumlarını dikkate alması gerekmektedir. Özel ve kamu kurumlarında yaptıkları değerlendirmeler ve biyoetik tartışmalara getirdikleri çözümler ile beğeni kazanan biyoetik uzmanları kimi zamanlar şüphe ve düşmanlıkla karşılaşabilmektedir (15).

Biyoetik uzmanlarının varlığının uygulamada ve biyoetik ikilemlerin çözümünde işe yaramadığı, durumu karmaşıklaştırdığı yapılan ortak bir eleştiridir (15). Yapılan tartışmaların odağı araştırmalarda ya da sorunların çözümünde biyoetik uzmanlarının yerinin neresi olduğudur. Yine yapılan ortak bir değerlendirme pratik biyoetik tartışmalarda biyoetik uzmanlarının varlığının yetersiz kaldığıdır. Ancak bu durumda kuruluşların neden biyoetik uzmanlarını daha etkili bir biçimde değerlendirmedikleri sorusu ile karşılaşmaktadır (15). Ama biyoetik uzmanlarının önerecek ayırıcı biyoetik bilgisi olmadığı takdirde kamu ve özel mevduatların harcanmayacağı bir gerçektir (16).

Herhangi bir çalışma ya da araştırma belki biyoetik uzmanları olmadan yapılabilir. Ama bilinmesi gereken biyoetik uzmanlarının katılımı ile araştırmaların ya da projelerin daha kabul göreceği ve daha gerçekçi sonuçlara ulaşacağıdır. Bununla birlikte ayrıca vurgulanan biyoteknoloji şirketlerinin araştırma projelerine ya da biyoetik merkezlerine sponsor olup bir nevi "full-time" biyoetik uzmanları bünyesinde çalıştırması ya da çalışmalarını karşılığında akademik biyoetik uzmanlarına belli bir miktar ödemesidir (17).

Bununla birlikte aşılması gereken sorular

"Bir biyoteknoloji şirketi bir biyoetik merkezine ya da araştırma projesine sponsor olabilir mi ya da olduğunda ne gibi sorunlar ortaya çıkar?"

"Kendi biyoetik uzmanını mı işe alacaktır yoksa merkezdeki uzmanın maaşını mı karşılayacaktır?"

"Yapılacak olacak projeler ya da araştırmalar için nasıl tavsiyelerde bulunacaktır?"

"Bu proje ve araştırmaları destekleyecek ne gibi makaleler yazacaktır?"

"Biyoetik uzmanlarına ödenecek paralarla yapılacak araştırmalar meşru hale mi gelecektir?" (17) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Finansal kazanç biyoetik uzmanlarının tarafsızlığını etkileyebilecektir. Verilecek kararlar firmaların çıkarı ile ters düşmeyecek şekilde çıkabilir. İstekler doğrultusunda yazılan makaleler ya da hazırlanan raporlar ne kadar gerçeği yansıtmaktadır (17). Biyoetik analizlerin tarafsız olup olmadığı irdelenmesi gereken bir sorundur.

Yapılan çeşitli projelerde ya da çalışmalarda etik ya da biyoetik uzmanlarının olmaması projenin devamlılığında herhangi bir sorun oluşturmamaktadır. Bununla birlikte biyoetik uzmanlarının projeler ya da çalışmalar içinde aktif rol alması olumlu ve kabul edilebilir sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (17).

Biyoetik uzmanlarına karşı öne sürülen başka bir düşünce de biyoetik uzmanlarının etik sorunlara çözüm üretmek için bulunduğu ve sadece bu sorunlara çözüm bulma kapasiteleri uzmanlık alanlarına uygun yaklaşımları oluşturacaktır. Bunun ötesinde biyoetik uzmanları sorunlara çözüm önerisi getirmekten çok sorunların bulunmasını sağlamaktadır (17).

SONUÇ

Tıp etiği biyoetiğe doğru evrilirken biyoetiğin konusu tıp etiğinin ana konusu olan insan hayatı değil, doğada var olan tüm organizmaların hayatıdır. Özellikle moleküler biyologları ikileme sürükleyen modern gen teknolojileri aracılığı ile gündeme gelen biyoetik, bilimsel araştırmalar sırasında sonuçları öngörülemeyen modern teknolojiler nedeniyle, hem insan ve öteki canlıların yaşamlarının hem de insanın özgürlük ve onurunun tehlike altında olduğu ve olabileceği her yerde gereklidir.

Yapılan çalışmalar ve karşılaşılan durumlar sonucunda biyoetik uzmanlarının uygulamada ve biyoetik tartışmalarda önemli rol oynadığı, kitleleri etkilediği bilinen bir gerçektir. Biyoetik uzmanları, biyoetiği ilgilendiren bütün sorunlardaki çelişkilere, ikilemlere ya da güçlülere detaylı bilgileri ile yön vermektedirler. Biyoetik uzmanlarının biyoetiğin konuları ve biyoetik tartışmalar söz konusu olduğunda görüş bildirmesi inkar edilemez bir gerçektir. Ancak yine de bazı durumlarda biyoetik uzmanlarının çözüm oluşturmaktan çok sorun oluşturduğu

düşünölmektedir(18). Bu durum özellikle biyoteknoloji şirketlerinin araştırma projelerine ya da biyoetik merkezlerine destek olduğu ya da biyoetik uzmanları bünyesinde çalıştırması ve çalışmaları karşılığında akademik biyoetik uzmanlarına belli bir miktar ödemesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Yine biyoetik uzmanlarının etkili etik analizler yapıp yapmayacakları da endişe uyandıran bir konudur.

Herhangi bir çalışma ya da araştırma belki biyoetik uzmanları olmadan yapılabilir. Ama bilinmesi gereken biyoetik uzmanlarının katılımı ile araştırmaların ya da projelerin daha kabul göreceği ve daha gerçekçi sonuçlara ulaşacağıdır.

Biyoetik uzmanlarının bilgi ve birikimlerini gerçek hayatta uygulamaya geçirmelerinin sonuçları günümüzde bilinen bir gerçektir. Özellikle genetik teknolojisinin kullanıldığı testlerde oluşan sorunlara biyoetik uzmanlarının yaklaşımı buna bir örnek oluşturmaktadır. Yine tıp etiğinde karşılaşılan bir durum olan özerkliğe saygı ilkesi biyoetik uzmanlarının da çoğunlukla karşılaştığı bir durum olmaktadır. (genetik ile ilgili çalışmalarda, doğumlarda oluşacak anormallikler, vs) gelecek nesillerin korunması açısından biyoetik uzmanlarının varlığı kaçınılmazdır.

Biyoetik uzmanları önemli konularda kurumların amaçlarını ve hedeflerini açık, olumlu ve tarafsız şekilde belirtmektedir ve belirtmelidir. Özellikle kamu açısından kritik sayılan konularda bu daha belirgin olmaktadır.

KAYNAKÇA

- 1-Keleş R, Birol E, 2002, *Çevre Hukukuna Giriş*, Ankara: İmge Kitabevi.
- 2-Albrecht G A, 2001, "Applied Ethics in Human and Ecosystem Health: The Potential of Ethics and an Ethic of Potentiality", *Ecosystem Health*, 7 (4): 245.
- 3- Pieper A, 1999, *Etiğ e Giriş*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- 4-Çobanoğlu N, Aydoğdu İ B, 2006, *Profesyonel Davranış ve Meslek Etiği*, II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi, 18-20 Ekim 2006, *Bildiriler Kitabı*, p. 259-266.
- 5-Kuçuradi I, 1988, *Etik*, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu.
- 6-Lantz G, 2000, *Applied Ethics: What Kind of Ethics and What Kind of Ethicist?*, *Journal of Applied Philosophy*, 17 (1): 22.
- 7-Çobanoğlu N, 2009, *Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği*, 1. Baskı, Ankara: Eflatun Yayınevi.
- 8-Koslovski P, 2000, *Etik ve Hekimlik Sanatı, Etik ve Meslek Etikleri-Tıp, Çevre, İş, Basın, Hukuk ve Siyaset*, Yay Haz. Harun Tepe, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu; s. 35-51.
- 9-Kuçuradi, I, 2000, *Etik ve Meslek Etikleri*, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu.

10-Magner L., 1992, *A History of Medicine*, Marcel Dekker, Inc., NY.

11-Arvanitis, A, V, (ed), 2002, *Bio-Syllabus for European Environmental Education*, BIO, Athens.

12-Childress, J., 2007, "Methods in Bioethics", *The Oxford Handbook of Bioethics*, ed. Bonnie Steinbock, p. 15-45, Oxford University Press.

13-Purchase Iain F H., 2002, *Ethical Issues for Bioscientists in the New Millennium*, *Toxicology Letters*, 127: 307-313.

14-Belkin, G., 2006, "Misconceived Bioethics?: The Misconception of the "Therapeutic Misconception", *International Journal of Law and Psychiatry*, 29: 75-85.

15-Lillehammer H, 2004; *Who Needs Bioethicists?*, *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 35: 131-144.

16-McMillan J, 2004; *Is Corporate Money Bad for Bioethics?*, *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 35: 167-175.

17-Lewens T, 2004; *The Commercial Exploitation of Ethics*, *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 35: 145-153.

18-Baron, J., 2006, *Against Bioethics*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

EDİTÖRÜN SORUMLULUĞU VE BAĞIMSIZLIĞI

Nezih OKTAR, Gülden AKDAL

Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayın yapan dergilerin editörlerinin okuyucularına, yazarlarına, hakemlerine ve araştırmalara konu olan insan ya da diğer canlı kaynaklarına öncelikle saygı göstermesi temel prensibi olmalıdır. Bu makalede öncelikle Tıp Dergileri editörlerinin sorumlulukları ilgili bir değerlendirme yapılacak ve daha sonra Tıp dergi editörlerinin bağımsızlığının önemi üzerinde durulacaktır.

Dünya Tıp Editörleri Derneğinin 2003 yılında gözden geçirilen politika ifadelerine göre dergi editörlerinin sorumlulukları şöylece sıralanabilir:

1- a. Dergi işlevlerini saydamaştırmaya yönelik çalışma (editörler kurulu, danışmanlar kurulu, hakemler, değerlendirme sürecinde hakem sayısı ve süresi, yayın kabul oranı v.b. gibi)

b. Hakemlere görevlerinden dolayı teşekkür etme

c. Araştırma konusu olan insan ve hayvanların haklarının korunması

konularında saygılı davranması gerekir.

2- Bilimsel araştırma pratiğini geliştirme yönünde

a. Yayımlanmış makaleler ile ilgili geri almaları, düzeltme, hata ve kritikleri yayımlama,

b. Bilimsel araştırma ve tıbbi yazımın daha geniş bir yazarlar ve okuyucu kitlesi tarafından paylaşılmasını ve geliştirilmesi sorumluluğunu alması gerekir.

3- Dergilerinin güvenilirlik ve dürüstlük ilkelerini garanti etmek ve önyargıları en aza indirmek üzere

a. Çıkar çatışmalarını kontrol altına alması

b. Bilginin güvenilirliğini savunması

c. Editöryel ve karlılık işlevlerini birbirinden ayırması gerekir.

4- Dergilerinin kalitesini arttırmaya yönelik

a. Yayımcılık, hakemlik işlevi, araştırma etiği, rasyonel ve kanıta bağlı araştırma yöntemleri ile ilgili eğitimi olması

b. Uygun izleme yöntemleri ile dergilerinin performanslarını değerlendirmesi

c. Dergilerinin etkinliği için dış değerlendirmelere açık ve istekli olması gerekir.

Dergi editörleri ve yayımcı kurum ya da kuruluşlar derginin başarısı için çalışırlar. Ancak bunların arasındaki ilişkilerde üstlendikleri roller tamamen farklıdır. Dergi editörünün asıl sorumluluğu okuyucularını dergi makalelerinin doğruluğu ve önemi ile ilgili olarak dikkatlerini çekerek bilgilendirmek ve eğitmektir. Bu işlevi sırasında derginin kalite ve saygınlığını korumak ve güçlendirmektir. Dergi sahiplerinin (profesyonel derneklerin ya da kar yapan şirketlerin) politikaları ise kuruluşlarının temel değerlerini desteklemek üzere çalışanlarını belirleme, bütçelerini karşılama ve iş politikalarını belirleme gibi yayımcılığının tüm sorumluluğunu almaktır. Yayımcı ile editörler arasında ilişki karşılıklı olarak güven ve saygıya dayalı olmak ve birbirlerinin yetki ve sorumluluklarının bilincine varmak zorundadır. Bu iki otoritenin çatışması

Prof. Dr. Nezih OKTAR*, Prof. Dr. Gülden AKDAL**

Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi*, Dokuz Eylül Tıp Fakültesi** Öğretim Üyeleri - İZMİR

Nörolojik Bilimler Dergisi editör* ve yardımcısı**

Journal of Neurological Sciences-Turkish

editor@jns.dergisi.org